

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Конституція України.

Харківщина: промисловий центр на перехресті історії

Харків, Харківська область — це не географія, не адміністративна одиниця України, не один із регіонів країни, це, насамперед, величезний науковий, промисловий, сільськогосподарський комплекс. Сотні підприємств, тисячі науковців, інженерів, конструкторів і робітників найпередовіших галузей економіки. Промисловий гігант, індустріальна столиця, економічна міць держави. За 30 років незалежної України не було жодного державного діяча, який би не знайшов часу для «піару» на колишніх досягненнях краю. Але політики приїжджали й поверталися назад, а проблеми залишалися і навіть ускладнювалися. Тепер, коли минули роки, стає очевидним, що вся ця міць трималася завдяки закритим ринкам СРСР. І одразу ж почала руйнуватися з падінням залізної завіси. Але чи тільки в цьому основна причина розвалу однієї з нібито найпотужніших економік Європи? Схоже, багато промислових підприємств України повторили долю невдачливих колгоспів, які першими сп'яніли від відсутності адміністративного диктату, розтринькавши все своє добро в лічені роки.

Тож що втратила, а що набула Харківщина за три десятиліття української державності?

Стара індустрія пішла тихо

Згадую, на зорі української незалежності перший Президент України Леонід Кравчук прибув з першим робочим візитом до Харкова і насамперед провів велику нараду з керівниками промислових підприємств. Збори відбувалися в актовому залі заводу «Турбоатом». Леонід Макарович майже дві години говорив про демократичний вибір країни, про цілі й завдання молодого Української держави, про те, яке прекрасне життя чекає на всіх нас в країні вже в найближче десятиліття...

Кілька сотень «червоних директорів» уважно слухали нового лідера нової держави. Вони в колишні роки й у Києві, напевно, не бували, всі виробничі питання генеральні директори підприємств всесоюзного значення вирішували в Москві. Всі вони, як би тепер сказали, були «загострені» на центральні міністерства й відомства. І ось тепер нова реальність, нова держава, нова, поки що малозрозуміла, влада...

Першим із присутніх попросив слово генеральний директор «Турбоатома» А. Бугаєць. «Ось ви, пане президенте, кажете про вибір партії, про те, що депутати вирішили, проголосували... А нас ви запитали?! Та в мене на заводі робітників більше, ніж усіх членів

структур, інженерів, робітників залишайся без діла. Той самий Анатолій Бугаєць пізніше скаже мені якось «по секрету»: «Для того, щоб завоювати світові ринки, на наш завод працювало шість міністерств і відомств».

А вже в 1998 р. Леонід Кучма відмовиться від участі України в субпідряді з виробництва для Бушерської АЕС дороговартісного обладнання. За різними оцінками, Україна тоді втратила від 600 мільйонів доларів до мільярда. Не кажучи вже про те, що Бушерський контракт, який не втілили, був, особливо в ті роки, однією з небагатьох можливостей для України брати участь у довготривалому наукомісткому, високотехнологічному проєкті, а не виступати в ролі сировинного додатку розвинених країн, що стала вже звичною.

Кілька цікавих фактів

Факт 1. Була розміром з Німеччину.

Харків'янам і зараз гріх скаржитися на нестачу простору. Сьогодні наш регіон за площею порівняний з такими європейськими країнами, як Бельгія і Албанія. Але був період в історії (хай і дуже нетривалий), коли Харків був центром значно більшої території. У 1919 році до складу Харківської губернії входили не тільки нинішні землі,

2,5 року, витративши на це 9 мільйонів рублів. Висота Держпрому становить 63 м, а разом із телевежею, установленою у 1955-му (до речі, однією з перших у СРСР) — 108 м.

Факт 3. Учені започаткували атомну добу.

У 1932 році в Харкові вперше в світі науковцям удалося розщепити атом літію, що започаткувало атомну добу. Сталось це в самісінькому центрі міста, в старому корпусі Українського фізико-технічного інституту (нині Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут»).

Факт 4. Більшого міста на всій паралелі немає.

Харкову, звісно, далеко за розмірами до Нью-Йорка, Москви, чи Токіо. І все-таки ті, хто волею гордо проголошувати: «Харків — найбільше місто», мають на це право. Потрібно тільки уточнювати: «На 50-й паралелі». Ця невидима географічна лінія проходить через Харків, нещодавно з цієї нагоди навіть встановили пам'ятний знак у Саду ім. Шевченка. Крім нас, на 50-й паралелі опинилися Краків, Прага, Майнц, Усть-Каменогорськ. І всі вони менші за Харків.

Факт 5. У нас найбільше земляків побувало в космосі.

Область — світовий рекордсмен з кількості народжених тут підкорювачів

«Турбоатом»

карбуваням на стелі космічних трагедій, яку відкрили на місі Канаверал у США, стало Бондаренко.

Факт 6. Три нобелівські лауреати жили тут.

Харків нещодавно тривалий час вважався столицею науки. В нашому регіоні в різний час проживали три нобелівські лауреати: біолог Ілля Мечников, фізик Лев Ландау та економіст Саймон Кузнец.

Факт 7. Найстаріший зоопарк України — в Саду ім. Т. Шевченка.

Ще один привід для гордості — Харківський зоопарк. Він був відкритий у 1896 році й вважається найстарішим в Україні, третім за віком у Російській імперії і двадцятим — у світі. Нині його площа — 22 га, а в колекції налічується майже 400 видів тварин, у тому числі рідкісних і таких, що зникають. У серпні, до Дня міста, Харківський зоопарк зазнає надзвичайно дивовижних змін і стане, напевно, найкращим у країні.

було багато. Але далі справа не просунулася. А йшлося ж не про якісь там дрібні майстерні, а про підприємства світового масштабу.

Завод імені Малишева

Харківський паровозобудівний завод (тоді він так називався) було засновано ще в 1895 році. За радянських часів він прославився знаменитим танком Т-34. У роки незалежності України найзначнішою подією в історії заводу став пакистанський танковий контракт (1996—1999 рр.), коли було випущено 320 бойових машин. Це був перший істотний вихід за кордон військово-промислового комплексу незалежної України.

На сьогоднішній день завод заявляє про реалізацію на зовнішньому та внутрішньому ринку бронетехніки, про ремонт бойових машин, пошкоджених у зоні бойових дій, про випуск цивільної продукції. Але все це надто мізерно для такого величезного підприємства, спроможного переозброювати чимало армій світу.

Приладобудівний ім. Т. Г. Шевченка

Одне з підприємств України, яке має стратегічне значення для безпеки та економіки держави. До початку Другої світової війни підприємство займалося випуском елеваторів, транспортерів, засобів механізації для новобудов перших п'ятирічок. Під час війни збільшується випуск продукції військового призначення: авіабомби, снаряди й пускові ракетні установки «Катюша». На початку 1980-х стартує виробництво автоматизованих систем керування бойовими ракетними комплексами, а в 1989 році приладобудівний завод починає випуск телекомунікаційної апаратури й автоматизованих систем керування гідротурбинами. В останні роки про це підприємство вже ніхто й не згадує.

Велозавод

В 1926 році у виробництво була запущена перша модель знаменитого велосипеда «Україна», яка для багатьох з нас стала справжньою легендою нашого дитинства й без якої складно уявити будь-яке українське село. В 1932-му підприємство випустило майже 70 тисяч веломашин. З 1958-го харківські велосипеди експортують за кордон. У перші десятиліття

незалежності завод збільшував обсяги виробництва, але до 2011 року виробництво стрімко скоротилося, основним доходом підприємства стала... оренда приміщень заводу. Але ж на велосипедах ХВЗ наші спортсмени перемагали на Олімпіадах. Ходова база міськехода також була виготовлена в Харкові.

Авіаційний

ХАЗ будувався за концесією німецької фірми «Юнкерс» і був заснований в 1926 році на базі харківських ремонтних авіамаїстерень. У радянський час займав одне з провідних місць у літакобудуванні СРСР. На заводі випускали транспортні, пасажирські й військові літаки.

Зараз на авіазаводі близько півтори тисячі працівників, в умовах карантину половина з них не виходила на роботу. «Завод виконує тільки невідкладні роботи з виготовлення обладнання для Національної гвардії, серійної продукції і комплектуючих, а також ремонт для кількох приватних замовників — як вітчизняних, так і іноземних», — зазначили в Укроборонпромі.

Президент Володимир Зеленський, побувавши в Харкові, був вкрай обурений низькими заробітними платами на авіаційному заводі. З 2012 року ХАЗ взагалі не має державних замовлень. Сума заборгованості заводу перед працівниками становить сотні мільйонів гривень.

Тракторний

Цей завод-гігант був споруджений і змонтований лише за 15 місяців. За перші три місяці роботи випустив майже 1000 тракторів. Після війни ХТЗ робив дизельні трактори ДТ-54, які були відомі в усіх регіонах колишнього СРСР. В 1970-ті роки завод без зупинки виробництва провів корінну реконструкцію і успішно перейшов на випуск трактора Т-150 у гусеничному й колісному виконанні.

У роки Незалежності була створена ціла серія (близько 20 машин) від міні-тракторів до Т-160. Сьогодні ХТЗ масово не випускає трактори, але обіцяє забезпечити Україну вітчизняним трамваем і на території, що не використовується, побудувати місто в місті — індустріальний парк, технопарк,

Відродимо велич

Відроджувати колишню славу Харківщини взявся було на посаді керівника облдержадміністрації Євген Кушнар'ов. Відродив будівництво метрополітену, взявся за капітальний ремонт автомагістралей. Починаючи з 2001 року, в Харківській області стали відкриватися школи, лікарні й поліклініки. Також у 2001-му Кушнар'ову вистачило часу, щоб за рік повністю погасити заборгованості із заробітної плати перед працівниками бюджетної сфери, а в 2002-му — перед працівниками промислових підприємств. В аграрному секторі до 2004 року виробництво зерна збільшилося з 1,5 млн тонн до 2,1 млн тонн, тим самим економічні й виробничі показники області в багатьох галузях суттєво зросли. А в 2007 році з Євгеном Кушнар'овим сталася трагедія на полюванні...

Відтоді гасло «Відродимо велич Харківщини» залишається вільним.

Як журналісту «Голосу України» мені за всі ці роки доводилося брати інтерв'ю майже в усіх керівників області. І усі вони говорили про величезний науковий, економічний, кадровий потенціал регіону, про те, що наразі найкращими економістами підготовлено унікальну Програму розвитку на період... Так, програм

ХАЗ. Як це було.

усіх ваших партій! Чому на нашу думку не зважаєте?!»

Міне лише кілька років, і від величезних трудових колективів харківських промислових гігантів, що нараховували десятки тисяч робітників і інженерів, залишиться не більше половини, а деякі на той час і геть припинять своє існування: куп'янський ливарний завод, ХЗТД, «Серп і молот»... Список занадто довгий. Підприємства оборонної, авіаційної, космічної, машинобудівної індустрії. Усі вони якось тихо й мирно спочивають у Бозі. Сотні тисяч висококваліфікованих кон-

а й територія Катеринославської, Курської, Орловської і Полтавської губерній, а також північна частина Таврійської, частини Київської, Чернігівської і Тульської. Тоді наша територія була розміром з Німеччину.

Факт 2. Можемо пишатися «першим хмарочосом».

Зараз Держпром уже ніхто не назве хмарочосом. Але не так було в 1928 році, коли його наразі добудували! Спорудили незвичайно «споруду» для тих часів будівлю у рекордний термін — лише за

чів позаземного простору. До заgonу космонавтів СРСР було зарековано понад 30 наших земляків, із них 21 пілот побував на орбіті. Причому в цій галузі в харків'ян є і ще один рекорд: Сергій Волков, котрий народився в Чугуєві, став першим у світі космонавтом у другому поколінні. Колись позаземний простір підкорив його батько Олександр. Двоє харківських космонавтів — Валентин Бондаренко і Георгій Добровольський — загинули. Першим прізвищем, ви-

центр для онлайн-торгівлі, логістичний комплекс, торговельний кластер, дослідницький і медичний центри.

зультаті надійність та економічність.

На четвертому місці в світі

Тож яке майбутнє очікує потенційно промислово розвинений Харківський регіон?

Незважаючи на песимістичні прогнози скептиків, статистика останніми роками констатує зростання обсягів реалізації продукції промисловості. І найбільше зростання демонструє саме машинобудування. Звісно, масштаби виробництва не порівнянні з радянським періодом, але все-таки чутки про смерть промисловості Харкова занадто перебільшені.

Турбіни виробництва «Турбоатом» успішно працюють на електростанціях більш як 45 країн Європи, Азії, Америки й Африки. «Турбоатом» постачив 13% турбін для АЕС від сумарних обсягів поставок на світовому ринку турбін АЕС і посідає за цим показником, як я вже казав, четверте місце серед турбобудівних підприємств світу.

«Електроважмаш» спеціалізується на розробці й випуску турбогенераторів, гідрогенераторів, великих електричних машин постійного струму, комплектного електрооб-

Парк ім. Максима Горького. Центральний вхід.

тисменті нараховують 25 тисяч маркорозмірів кабелів. Продукція постачається до понад 20 країн.

Харківський машинобудівний завод «ФЕД» є передовим українським виробником у сфері авіаційного, оборонного й залізничного агрегатобудування. Виробляє високоточну паливно-гідрорегульовальну апаратуру для аерокосмічної промисловості та виконує замовлення для інших галузей машинобудування і залізничного транспорту.

Харків виконує величезні обсяги будівельних робіт, будучи одним з лідерів галузі в Україні. В планах харківських будівельників вийти на європейський рівень, норма — 1 млн кв. м на рік.

Водночас у Харківській області зростає зарплата працівників, зайнятих у сфері сільського господарства. Харківщина входить до числа лідерів серед інших областей України за обсягом виробництва продукції сільського господарства. Про це стало відомо з даних Головного управління статистики в Харківській області. Так, до жовтня 2020 року господарства всіх категорій виробили зернових і зернобобових культур 3932,4 тисячі тонн, у тому числі пшениці — 2710,6 тисячі тонн. У січні-вересні 2020 року було вироблено м'яса (реалізовано на забій) сільськогосподарських тварин у живій вазі) 92,1 тисячі тонн, молока — 379,4 тисячі тонн, яєць — 535,0 мільйона штук. Також зазначається, що середньосписочна кількість штатних працівників у сфері сільського господарства становила 20 399 осіб. Середня місячна заробітна плата штатного працівника цієї галузі — 8 727 гривень, що на 13% більше, ніж у відповідному періоді минулого року.

нологій утилізації і переробки ТПВ, поліпшення стандартів якості довілля, забезпечення цифровізації міста тощо.

Друге стратегічне завдання — зробити Харків глобальним містом індустрії, заснованим на знаннях. Це означає взаємодію з інституціями освіти, науки, культури, туризму, сприяння зростанню наукомісткої діяльності, підвищення якості інвестиційного клімату міста й підтримку малого й середнього бізнесу, впровадження і підтримку смарт-спеціалізації та багато чого іншого.

Третій стратегічний напрям — місто високих суспільних стандартів і соціальної злагоди. Він передбачає розвиток розумного цифрового простору й систем керування з рівним доступом до міських ресурсів, розвиток громадянського діалогу й розробку ефективної системи соціальної комунікації, активізацію участі жителів у процесах керування містом, підвищення якості надаваних державних послуг тощо.

Напевно, багато чули про казкову красу відпочинкових зон міста. Центральний парк культури й відпочинку ім. Горького в Харкові посів 16-й рядок у рейтингу найкращих парків розваг Європи. Його відвідало вже 15 мільйонів людей.

Комфортний, розумний і зелений мегаполіс

Харківський зоопарк, який зараз реконструюється, буде відкрито до Дня міста, 23 серпня. Наш зоопарк стане однією з візитівок Харкова. Це не тільки іміджевий проект, а й інфраструктурний, оскільки він надасть гарний імпульс розвитку міста. Сюди приїжджатимуть люди з Харківської області, з інших міст та регіонів і навіть країн. З точки зору туризму, це буде дуже привабливе місце, що вигідно для економіки. Вхід до реконструйованого зоопарку, як і до всіх міських парків, буде безплатним.

Фото надано автором.

Половина машинобудівної продукції країни

Останні десятиліття існування СРСР у Харкові люди старшого покоління вважають пері-

У Саду ім. Тараса Шевченка завжди людно.

дом розквіту країни. В першій половині 1980-х з конвеєрів харківських заводів сходило: 100% турбін для атомних електростанцій, 33% парових турбін, 60% дизелів для магістральних тепловозів, 20% великих електромашин, 15% усіх тракторів, випущених у СРСР.

Друга світова війна зруйнувала місто до невпізнанності. Але в 1945 році вже працювало 600 підприємств, в 1948-му промисловість Харкова вийшла на довоєнний рівень випуску продукції. До 1956 року обсяг промислового виробництва перевищив рівень 1940-го вчетверо. Харків повернув собі звання найбільшого машинобудівного центру України, випускаючи турбіни, тепловози, літаки, трактори, металорізальні верстати, електромотори, гірничі й хімічне устаткування, прилади та засоби автоматизації, обладнання для легкої і харчової промисловості.

Однак це була зовсім інша країна, зовсім інша економічна модель. Сучасні трактори, автомобілі, комбайни кращих світових виробників здатні замінити з десяток малопродуктивних машин, що вироблялися в СРСР. І споживачі віддають їм перевагу, незважаючи на високу ціну, але отримують у ре-

ладнання для міського й залізничного електро-транспорту. Входить до переліку підприємств, що мають стратегічне значення для економіки й безпеки України.

Завод імені Малишева випускає бронетехніку й двигуни для неї. Традиційною продукцією для підприємства є також газові мотор-генератори, що використовуються для електростанцій, тепловозні дизельні двигуни.

Завод «Південкабель» найбільший виробник кабельної продукції. Асор-

Тріумфатори економічного розвитку

У новій економічній ситуації харківські будівельники стали своєрідними тріумфаторами економічного розвитку регіону. Локомотивами будівництва є АТ «Трест «Житлобуд-1» і ТДВ «Житлобуд-2». А загалом у Харківській області працюють 384 компанії із загальною чисельністю працівників більш як 15

ДО РЕЧІ

Головна площа Харкова 1991-го отримує нову назву — Свободи. Свою історію майдан Свободи відраховує приблизно із середини 20-х рр. минулого століття. За розмірами він у п'ятеро більший за Красну площу в Москві.

Сьогодні на площі, крім Держпрому, можна побачити будівлі Національного університету імені Василя Каразіна, обласної державної адміністрації, готелів «Харків» і «Харків Палас». У різні роки на ній було встановлено пам'ятники Каразіну, Леніну, Сталіну... Пам'ятників вождям уже немає, натомість є чудовий фонтан.

Площа Свободи.

ХРОНІКА

1990 рік — молодий компартійний функціонер Євген Кушнарьов перемагає на перших демократичних виборах і обирається до Харківської міської ради та до Верховної Ради УРСР.

6 травня 1995 року — відкрито третю лінію харківського метрополітену: ділянку від станції «Метробудівників» до станції «Наукова» довжиною 6,1 кілометра. Спорудження лінії почалося в 1984-му. За планом передбачалося здати ділянку однієї чергою в 1993-му. Однак у реальності відкриття останньої станції було відкладено на десятиліття і відбулося лише в 2016-му.

14 вересня 1995 року — 9-ю сесією Харківської міськради ХХІІ скликання втретє за останні два сторіччя було прийнято герб із зображенням кадуцея і рога достатку як найбільш традиційний в історії міста. Герб обіцяє Харкову прибутки й багатство.

1995 рік — у Харкові відкрито найбільший ринок у Східній Європі — Барабашово. Від моменту появи він постійно розширюється. Зараз це 18 тисяч складських приміщень і понад 70 тисяч покупців щодня.

28 серпня 2010 року — на День авіації України в Міжнародному аеропорту «Харків» було відкрито новий термінал. Він давав змогу приймати вчетверо більше пасажирів — до 800 тисяч на рік, а під час проведення Євро-2012 аеропорт прийняв майже два мільйони пасажирів.

23 серпня 2012 року — на день визволення міста від фашистів відкрито оновлений Парк ім. Горького. В рамках реконструкції в парку встановили 36 атракціонів італійських, німецьких і американських виробників, побудовано чотири фонтани...

2013 рік — співачка Наталя Могилевська разом із композитором Русланом Квінтою написали гімн Харкова, який починається зі слів «Це місто, де збуваються мрії».

23 серпня 2020 року — в сквері на площі Свободи відкрито, як повідомив міський голова Геннадій Кернес, найбільший в Україні «сухий» круглий фонтан: його діаметр становить 36 метрів, він складається із семи кілець і 150 форсунок; також обладнаний світлодіодними лампами з величезною кількістю варіантів підсвічування.

23 серпня 2021 року — до Дня міста відкриється реконструйований зоопарк, один із найстаріших у Європі. В 1980-му зоопарку було присвоєно статус заповідної території. За словами секретаря міськради Ігоря Терехова, на реконструкції об'єкта було задіяно понад 600 людей. Він запевняє, що зоопарк стане національним надбанням, архіважним для міста.